

Bevezetés a Héber Bibliába/Ószövetségbe: bibliai irodalomtörténet

Bibliafordítás: elmélet és gyakorlat;
a magyar bibliafordítás története

Koltai Kornélia

2018.10.10.

Az előadás vázlata

- Bibliafordítás: elmélet, gyakorlat
 - fordítástudomány, fordítás, ekvivalencia
 - a különböző ekvivalenciafelfogások
 - a különböző fordításelméletek, a különböző fordítástípusok
 - bibliafordítási elmélet és fordítási típusok
- Magyar bibliafordítások: kezdetek és napjaink

Fordítástudomány, fordítás

- mint önálló diszciplína: 1970-es évektől, addig: nyelvtudomány és irodalomtudomány része
- 1990-es évektől: új irányzatok: kulturális orientáció, posztkolonializmus, feminizmus, tömegkommunikáció stb.
- kapcsolata más diszciplínákkal jelentős
- fordítás – a változatlanság vagy az ekvivalencia fogalma
- „ugyanazt mondjuk el – vagy legalábbis valami egyenértékűt – egy másik nyelven” „bizonyos nyelven elhangzott vagy leírt kijelentést felváltunk vagy helyettesítünk egy formálisan vagy szemantikailag vagy pragmatikusan ekvivalens kijelentéssel egy másik nyelven”
- ekvivalencia-kritika → fordítás: aszimmetrikus nyelvi és kulturális világok, Toury (1995): *adekvátság és elfogadhatóság*

Ekvivalencia

- ekvivalencia: fordításelmélet alapfogalma (mai napig); CNYSZ és FNYSZ egyenértékűsége
- a célnyelvi elem = a forrásnyelvi elem,
- mind2 ugyanazt a valóságszeletet fedti le
- feltételezés: *létezik* állandó jelentés, a fordítás *ugyanazt* a jelentést reprodukálja
- ekvivalencia kritikája (80-as/90-es évektől) → nem a nyelvi rendszerek absztrakt síkján, hanem a szövegek egymással való kapcsolataként jelenik meg

Különböző ekvivalenciafelfogások

- nyelvi szintekre korlátozódnak, azok ekvivalencia-lehetőségeit, mértékét vizsgálják: kvantitatív; FNYSZ funkciójának átültetése a CNYSZ-be: kvalitatív
- Kvantitatív: *teljes ekvivalencia*
 - egyetlen állandó megfelelő (szabványosított terminusok)
- *formális ekvivalencia (Nida)*:
 - grammatikai hűség (ugyanazok, ill. párhuzamos nyelvtani kategóriák)
 - eredeti szöveg külsőségeinek leképezései
- Kvalitatív: *funkcionális ekvivalencia (Nida)*:
 - FSZ jelentésének tökéletes megértése, hatás átadása a CNY-en „szocioszemiotikai és szociolingvisztikai” szempontok figyelembe vétele

A különböző fordításelméletek

- Filológiai: forrás (FNYSZ: tartalom, stílus; szerző) előtérbe helyezése
(pl. Holmes, J., ed. 1970: *The Nature of Translation...*)
- Lingvisztikai: megfelelési szabályok (FNY és CNY szerk. különbségei)
(pl. Catford, J. C., 1965: *A Linguistic Theory of Translation....*)
- Kommunikatív (kommunikációelmélet, hatás, CNYSZ a fókuszban):
fordítás mint kommunikáció
(pl. Nida, E., 1964: *Toward a Science of Translating...*)
- Szocioszemiotikai: szociolingvisztikai vizsgálatokon alapul
(pl. Nida, E., 1984: *Signs, Sense, and Translation...*)

A különböző fordítási típusok

- **Interlineáris** (szóról szóra haladó, szintaktikailag értelmes szórend)
- **Szó szerinti** (FNYSZ, stiliztika rovására is)
- **Funkcionálisan ekvivalens** (különböző nyelvi változatokban)
- **Adaptált** (zenei kódhoz, irodalmi műfajhoz)
- **Kulturálisan átértelmezett** (a nyelvi kultúra kontextusának áthelyezése egy másikba, analógia elvét ülteti át a gyakorlatba, aktualizálás révén személyessé tétel, átélés)

A bibliafordítás elmélete és gyakorlata: a fordítástudomány keretein belül

- Nida, Eugene A., *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating* (Leiden: Brill, 1964)
- Nida, Eugene. A. – Taber, Charles R., *The Theory and Practice of Translation* (Leiden: Brill, 1969)
- Jan de Waard – Eugene A. Nida, *From One Language to Another. Functional Equivalence in Bible Translating* (Nashville: Thomas Nelson Publishers, 1986)
 - Szocioszemiotikai fordításelméleti keret,
 - Funkcionálisan ekvivalens-típus

A bibliafordítás sajátos problémái

- Kulturális, időbeli távolság
- Szerző „hiánya”
- Stilisztikai, nyelvi összehasonlítás hiánya
- Paralingvisztikai jellemzők hiánya
- Irodalmi műfajok széles skálája
- Időbeli sokféleség
- Teológiai mondanivaló, a történelem kiemelt szerepe

A formális és a funkcionálisan ekvivalens forma eltérései

Formális

- **Figura etymologica** visszaadása a szótövek ismétlésével
- **Ismétlések** másolása
- **Parallelizmusok** másolása
- A **w kötőszó** „és”-ként való fordítása

Funkcionálisan egyező

- **Figura etymologica** mint az intenzív kifejezésmód idiomatikus eszköze
- **Ismétlések** másolása helyett pl. a hangsúlyozás, figyelemfelkeltés visszaadása más nyelvi eszközzel
- **Parallelizmusok**: kognitív befejezettség, fontosság, esztétikai kiegyensúlyozottság: pl. tömörítéssel, hangsúlyozó szócskákkal stb.
- A **kötőszó** logikai viszonynak megfelelő fordítása

A formális és a funkcionálisan ekvivalens forma eltérései

Formális

Funkcionálisan egyező

אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל

„Izrael Istene”

„Isten, akit Izrael imád”
vagy: „Isten, aki oltalmazza
Izraelt”

עַל-שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעִים...
וְעַל-אַרְבָּעָה ...

„X 3 vétke miatt, sőt 4 miatt”
(Ám 1 és 2)

„X újabb és újabb vétke
miatt”

וְהִשְׁקִיתָ בְּרַגְלֶךָ

„lábaddal kell öntöznöd” (*Deut*
11,10)

„nehéz munkával kell
öntöznöd”

A formális és a funkcionálisan ekvivalens forma eltérései

<u>Formális</u>		<u>Funkcionálisan egyező</u>
„szív”	לֵב לֵבָב	„értelem”
„fia” [biz. szerkezetekben]	בֶּן־	=‘vhová való tartozás’
„válaszolta és mondta”	וַיַּעַן ... וַיֹּאמֶר	„válaszolta / válaszolta, így szólva”
„felemelte hangját, és sírt” (pl. Gen 27,38)	וַיִּשָּׂא ... קוֹלוֹ וַיִּבְכֶּה:	„hangosan / keservesen sírt”

Példa a kulturális átértelmezésre: Polyák Ágoston Dániel-átiratából (Dán 11,31)

- Közben a Wehrmacht katonái tovább pusztították a zsinagógákat, meggyalázza azokat és a Tóratekerceket, megszüntették az istentiszteleteket, és mindenfelé felaggatták horogkeresztes zászlóikat
- *[Parancsára előállnak csapatai. Meggyalázzák a megerősített szentélyt, megszüntetik a mindennapi áldozatot, és felállítják az iszonyatos bálványt. RÚF]*
- *[A katonai erők felállnak az utasítására, megszenségtelenítik a megerősített szentélyt, eltávolítják a mindennapi áldozatot, és elhelyezik a szörnyű bálványt]*

Magyar bibliafordítások (1): kódexek kora

- 15.-16. századtól: kódexekben fennmaradt, kéziratos, részleges Ószövetség-fordítások, **1. Huszita Biblia** (3 kódexben maradt fenn)
- A fordítás célja
 - **Praktikus: a lt. nyelvű zsolozsmázás közben lehessen érteni a szöveget**
- A fordító hébernyelvtudásának jellege, minősége
 - **Nincs hébertudás, latinból történik a fordítás**
- A fordító részéről a magyar irodalmi nyelvi / helyesírási norma megteremtésének, ill. a szabályokhoz való alkalmazkodásnak az igénye
 - **Nincs, ill. nem lehet tetten érni ilyen igényt**

15-16. század kódexekben fennmaradt, kéziratos, részleges Ószövetség-fordítások

- Jordánszky-kódex (1516, 1519)

Exodus 25-höz fűzött fordítói megjegyzés:

„Ett két kapitulum heán vagyon: mi módon és mi szerrel mondtá az Úr Isten szerezni az nagyobb tábernákulumot avagy az Isten sátorát és egyházát minden szerszámával, hozzá tartozóval és benne valókkal, – **kinek értelme és magyarsága semmiképpen én elmémbe nem fér, de egyébtül sem érthetöm.**”

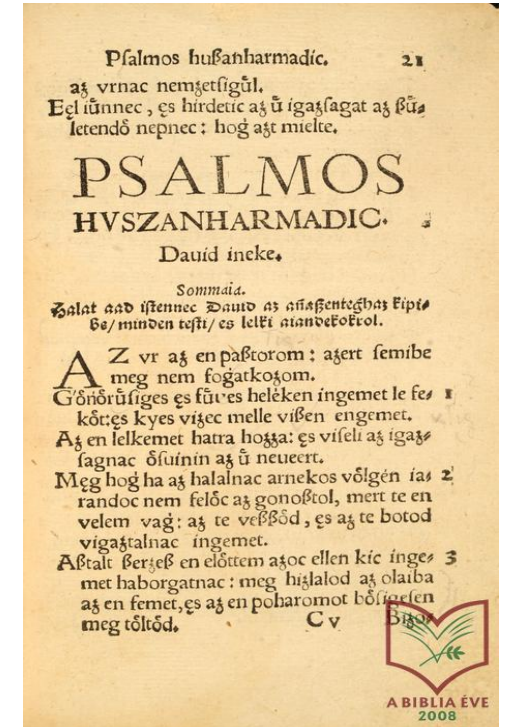
Magyar bibliafordítások (2): a reformáció szellemében készült, nyomtatott, részleges Ószövetség-fordítások

- A fordítás célja
 - nemzeti nyelvű szövegkiadás igénye, a reformáció eszméinek jegyében, a „lingua primigenia” elve
- A fordító hébernyelvtudásának jellege, minősége
 - szükségesek egyéb nyelvű szövegek, „segítségre szorul”
- A fordító részéről a magyar irodalmi nyelvi / helyesírási norma megteremtésének, ill. a szabályokhoz való alkalmazkodásnak az igénye
 - egyre erősebb

16. század: a reformáció szellemében készült, nyomtatott, részleges Ószövetség-fordítások

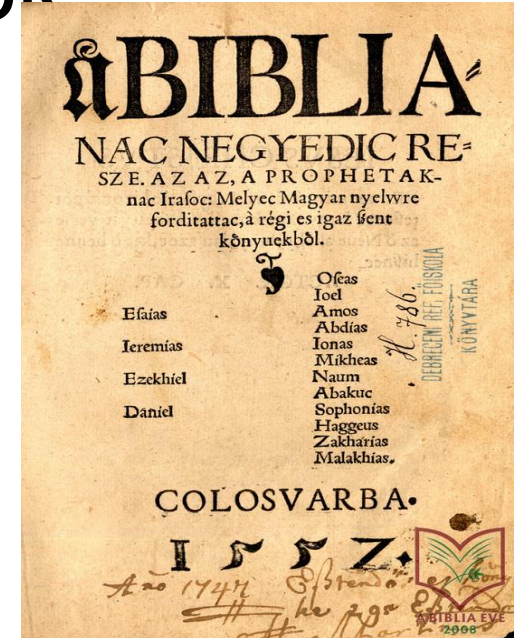
- Benczédi Székely István (Krakkó, 1548)

- er. Ferenc-rendi szerzetes, Krakkóban tanul,
- később protestánssá lesz; gönci lelkész az 1550-as évektől
- Károli mellett is tevékenykedik
- **Zsoltárok könyve**
- tudományos, filológiai igényesség
- prózai fordítás
- liturgikus célra (énekbeszédben elimádkozásra) készült
- ← minden verset kettőspont felez, ahol a zenei *félzárlat* következik

16. század: a reformáció szellemében készült, nyomtatott, részleges Ószövetség-fordítások

- Heltai Gáspár (Kolozsvár, 1551–1552; 1560–1565)
 - kolozsvári főlelképásztor, író, nyomdatulajdonos (Dávid Ferenc-i unitárius irányzat követőjévé válik)
 - fordítás: Gyulai István, Ozorai István, Vízaknai Gergely; Egri Lukács és Szegedi Lajos közreműködésével
 - 1551: **Mózes öt könyve** (munkacsoport, Gyulai)
 - 1552: **Jézus Sirák könyve, Bölcs Salamon király könyvei** (Gyulai)
 - 1552: **Próféták** (munkacsoport, Gyulai)
 - 1560: **Zsoltárok** (Heltai)
 - 1561: **Újszövetség** (munkacsoport)
 - 1565: **Történeti könyvek: Józsuétól a Krónikák könyvéig** (Heltai)

16. század: a reformáció szellemében készült, nyomtatott, részleges Ószövetség-fordítások

- Melius Juhász Péter (Várad, 1565; Debrecen, 1565)

- 1565: **Sámuel I-II.; Királyok I-II.** (Debrecen)

- 1565: **Jób könyve** (Várad)

- Ézsaiás könyve kommentárokkal? ÚSZ?

- *forrásai*

- Franciscus Vatablus, *Biblia sacra latina* (Párizs, 1545) *Sacra Biblia Hebraica* (Paris, 1539–1543),

- Sebastian Münster, *Biblia Hebraica* (Bázel, 1534; jav. kiad. 1546)

- Kálvin-féle kommentárok

(Dán Róbert, „Méliusz héber tanulmányai és forrása”, 1970 alapján):

- a rabbinikus magyarázatok Sebastian Münster kiadásából származnak

Magyar bibliafordítások (3): a reformáció szellemében / protestánsok számára készült, nyomtatott, teljes Ószövetség-fordítások

- A fordítás célja
 - nemzeti nyelvű szövegkiadás igénye, a reformáció eszméinek jegyében, a protestáns híveket szólítja meg
- A fordító hébernyelvtudásának jellege, minősége
 - kimagasló, nyelvtankönyvírói (ld. Komáromi – ő hébert is, Szenczi, Tótfalusi: a magyar grammatikához használja fel)
- A fordító részéről a magyar irodalmi nyelvi norma megteremtésének, ill. a szabályokhoz való alkalmazkodásnak az igénye
 - erőteljes, szabályalkotói (ld. Szenczi, Tótfalusi, Komáromi)

16. század: a reformáció szellemében készült, nyomtatott, teljes Ószövetség-fordítás

- Károli Gáspár (Vizsoly, 1590)
 - 700-800 pld.
 - ekkorra már megjelent: német, olasz, katalán, cseh, lengyel, angol
 - *Forrásai*
 - Franciscus Vatablus, *Biblia sacra latina* (Párizs, 1545) *Sacra Biblia Hebraica* (Paris, 1539–1543)
 - Sebastian Münster, *Biblia Hebraica* (Bázel, 1534; jav. kiad. 1546)
 - Sanctes Pagninus, *Veteris et Novi Testamenti nova translatio* (Lyon, 1527)
 - Franciscus Junius–Immanuel Tremellius, *Biblia sacra* (Frankfurt, 1575–1579)

17. század: protestánsok számára készült, nyomtatott, teljes Ószövetség-fordítások

- *A Vizsolyi Biblia javított kiadásai:*
- *Szenczi Molnár Albert (Hanau, 1608)*
 - 1500 pld., negyedréti alak
- *Szenczi Molnár Albert (Oppenheim, 1612)*
 - 2000 pld., nyolcadréti formátum
- **1607: *Psalterium Ungaricum (Zsoltárok könyve)***
- *Jansonius-féle kiadás (Amszterdam, 1645)*
- *Váradai Biblia – Szenczi Kertész Ábrahám* nyomdász, javította: Köleséri Sámuel váradai, debreceni prédikátor (Várad-Kolozsvár, 1660–1661)
 - 1500 pld., fólió-méret
- ÚJ FORDÍTÁS: *Komáromi Csipkés György* (1675–1718) vö. Leiden, 1685

Magyar bibliafordítások (4): szombatos szellemben készült, szombatosoknak szánt kézirat, részleges Ószövetség-fordítások (Péchi Simon)

- ***Psalterium*** (1620-as évek),
 - ***Qohelet***-fordítás (1630-as évek) 1,13–17; 2,1–10
 - ***Tóra-fordítás (Gen 5,14–Ex 12)*** (1634)
- A fordítás célja
 - **szombatos propaganda**
 - A fordító hébernyelvtudásának jellege, minősége
 - **kimagasló, valamennyi nyelvtörténeti szakaszban, nyelvvaltozatban jártas**
 - A fordító részéről a magyar irodalmi nyelvi norma megteremtésének, ill. a szabályokhoz való alkalmazkodásnak az igénye
 - **nincs; ill. nem lehet tetten érni ilyen igényt**

Magyar bibliafordítások (5): a 17. századi teljes katolikus bibliafordítás (Káldi György) 1626

- A fordítás célja
 - Ellenreformációs érdekeket érvényesít
- A fordító hébernyelvtudásának jellege, minősége
 - Vulgata alapján készült, vagy: Szántó Arator István fordítását másolta ?
- A fordító részéről a magyar irodalmi nyelvi norma megteremtésének, ill. a szabályokhoz való alkalmazkodásnak az igénye
 - erőteljes, de visszhang nélkül egészen Kazinczy Ferencig, 19. századtól jelentős

Magyar bibliafordítások (6): Modern, napjainkbeli teljes/részleges bibliafordítások

- Zsidó bibliafordítás: IMIT (1898–1907), IMIT: Hertz-féle Tóra-fordítás (1939–1942)
- Protestáns bibliafordítás: Új Fordítás (1975) → revízió (1990), RÚF: 2014, Károli-revízió (1908), legújabb Károli-revízió (2011)
- Katolikus bibliafordítás: SZIT (1973), Káldi Neovulgáta (1997)

Szociolingvisztikai / pragmatikai
megfontolások:
a diskurzusjelölők (pl. yKi/rm;a'w>/rmoale/~AYh;)

10 וַיֹּאמֶר דָּוִד לְשֹׂאֵל לְמָה תִּשְׁמַע אֶת־דְּבַרִי אָדָם לֵאמֹר
הֲנֵה דָוִד מִבְּקֵשׁ רַעְתִּד:

„(...) Miért hallgatsz arra a szóbeszédre, *hogy úgymond*
Dávid a vesztedet keresi?!”(1Sám 24, 10)

Szociolingvisztikai / pragmatikai megfontolások: a diskurzusjelölők (pl. $y_{Ki}/rm;a'w>/rmoale/\sim AYh;$)

RevKár (1908)	RevKár (2011)	RÚF (2014)	SZIT (1973)	Káldi- Neovulgáta (1997)
(...) Miért hallgatsz az olyan ember szavaira, <i>a ki azt mondja:</i> Ímé Dávid romlásodra tör?! (1Sám 24,10)	(...) Miért hallgatsz az olyan emberek szavára, <i>akik azt mondják:</i> Íme , Dávid a vesztedre tör? (1Sám 24,10)	(...) Miért hallgatsz olyanok szavára, <i>akik azt állítják,</i> hogy Dávid a vesztedre tör?! (1Sám 24,10)	„(...)Miért hallgatsz azokra az emberekre, <i>akik azt állítják,</i> hogy a vesztedre török? (1Sám 24,10)	»Miért hallgatsz azoknak az embereknek a szavára, <i>akik azt mondják,</i> hogy Dávid rosszat forral ellened? (1Sám 24,10)

Irodalom

- Jan de Waard – Eugene A. Nida, *From One Language to Another. Functional Equivalence in Bible Translating*. Nashville, 1986, magyarul: Pecsuk Ottó, ford., *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban* (Budapest, 2002)
- Klaudy Kinga. *A fordítás elmélete és gyakorlata* (jav., bőv. Kiadás; Budapest, 1997³)
- Götz Andrea, *Fordításelméleti kiegészítés*
<http://okorportal.hu/oktatas/bibliatudomany/bibliaforditas-05-az-ekvivalenciarol-atalaban>
- Benkő Loránd, „A kéziratos szövegemlékek”; „A nyomtatott szövegemlékek”, in: Bárczi Géza – Benkő Loránd (szerk.) – Berrár Jolán, *A magyar nyelv története*; 43–48. o., 54–57. o. (Budapest, 1982)
- Bottyán János, *A magyar biblia évszázadai* (Budapest, 1982)
- Gyürki László, *A Biblia földje. A magyar bibliafordítások története* (Biblikus írások, 4; Budapest, 1998)

Javasolt irodalom böngészéshez

- Hebraisztika szakos hallgatók által készített bibliafordítás-részletek, a „Bibliafordítás: elmélet, gyakorlat” című szeminárium keretében:
- <http://okorportal.hu/oktatas/bibliatudomany>

Köszönöm a figyelmet!